

Ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō (health and disability system)

**Fauga o he hihitemi mākeke tau te
ola mālōlō e fakamaliegia e ia nā tino
Niu Hila uma lele**

Apelila 2021

Ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō e hapotigia e he kaufaigāluega fakamoemoegia - kae kua lahi nā mea e faigāta ai ma kua he gālulue fakatahi ona vāega, ma e mafai ke fakatino ni tautūaga e lelei mā tutuha ia tagata uma.

I te tauhaga 2018, na fakatonu ai e te Mālō he iloiloga o te Hihitemi tau te Ola Mālōlō, ke iloa ai pe vāhea ona fai fakalelei te tātou hihitemi tau te ola mālōlō ke fakatino ai te takutinoga tēnā. Ko te pepa tēnei e ootoo ai te tali muamua a te Mālō ki te Iloiloga, ma fakamatala ai pe he ā te tātou peleni ke fakalelei ai te tātou hihitemi tau te ola mālōlō ke fakamautino ai ko nā tagata Niu Hila ke maua nā tautuaga e talafeagai i te taimi e tatau ai ke maua.

Aihea te fai ai ni hūiga ki te tātou hihitemi tau te ola mālōlō?

Ko te tūlaga ki ni hūiga ki te tātou hihitemi tau te ola mālōlō e manino. E ui lava ko te hihitemi tau te ola mālōlō e lelei te fakatinoga o nā gāluega i iētahi kikilaga, e i ei nā vāega tāua e fai mā fakalavelave tūmau ke fakatino ai ke laututuha ma tutuha te tūlaga o tagata uma.

Ko tagatā nuku kua mātutua, e lahi nā hūiga ki te fakatinoga o nā tautuaga ma e āgai ki luga nā fakafitāuli mai nā tauale tūmau, ko tonā uiga ko nā manakoga mo ni tautūaga mai te ola mālōlō, kā fakalalahi lava i nā tauhaga e hau. E i ei nā fakahinoga e iloa ai ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō e fitā oi tau fakafetaui ki nā manakoga e manakomia i te taimi nei, mā ko te tātou kaufaigāluega e manakomia he fehoahoani lahi ke fakatūmau te ola mālōlō o Niu Hila mo he taimi mataloa. Ko nā hūiga iēnei e taumafai ke fofōgia nā lukitau iēnei, ma faka kaukupega fakalelei te tātou hihitemi ke ola manuia i te lumanaki.

E vāhea te mātau ki te hūiga?

Ko te mātau tini, ke fakamākeke te hihitemi o te tātou ola mālōlō ki hē **matāeke e fokotaki mō te atunuku kātoa**, e fakatino e ia nā gāluega e holotutuha, e hili te lelei mō tagata uma lele, kae maihe ai nā tino nae mahani lava hē lelei te kikilaga.

I te lūmanaki o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō, kua hē he 'postcode lottery - he fakatautui' e iloa ai i kinā nā kaukunaga e ōno mafai e nā tino ke maua, kae ka paleni lelei ke laututuha nā fehoahoaniga e maua e nā falemai, nā tautuaga fakapitoa (specialist services) ma ke fakafetaui nā tautuaga puipua ki te ola mālōlō ma nā tautuaga i nā komiuniti. Ko te mea tēnei e fakalelei ma maua tutuha ai te fakatinoga o nā fehoahoaniga, kae fakamautinoa ko nā fehoahoaniga e maua e koe e tafapili pe latalata ki te mea e nofo ai koe, e talafeagai ma atafia ai nā manakoga o tō komiuniti.

Ke mafai te mea tēnei ke tutupu i te lumanaki, e manakomia e ki tātou ni mea ke fakatino ai nā gāluega, iēia e fakamautinoa ai ko te Mālō e hē vāeke ke fakatafapili mai ki nā komiuniti, kae ke i ei he hokotaga vavālalata/pili ma nā tautuaga a te atunuku. Ke auhia te mea tenā, ko ki mātau kā:

- **toe kikila ki te tiute o te Matāeke tau te Ola Mālōlō** ko ia ko te pule taki ia o te hihitemi tau te ola mālōlō ma ko ia foki ko te fautua takitaki ki te Mālō ki nā matākupu tau te ola mālōlō
- **fau he fakalāpotopotoga fōu, Health NZ (Ola Mālōlō a Niu Hila)**, ke kikulāgia nā fakatinoga o nā gāluega i nā aho takitahi o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō - kā tukufakatahi ai **nā komiti a nā falemai uma lele (Komiti a nā falemai i nā kogāfenua: District Health Boards)**
- **fakatū he taupūlega tau te ola mālōlō o tagata Māori (Māori Health Authority)** ke fakamautinoa ai ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō e fakatino ni tūlaga fakamanuia mō tagata Māori, ma fakatupe hako foki lava ni fehoahoaniga e talafeagai ma fetau ki nā manakoga o tagata Māori.
- **fakatū he Ofiha mō te Ola Lelei o Tagata lautele (Public Health Agency)** i loto o te Matāeke tau te Ola Mālōlō mahe tautuaga tau te ola mālōlō o tagata lautele o te atunuku i Niu Hila **e mākeke**, ke fakamautinoa ai ko ki tātou e tāpena ma mafai ke tali ki nā fakapokepokega ki te ola mālōlō lelei o tagata lautele, vēia ko nā fāmai pipihi.

Fakahologa

Fakamoemoega ki tē tātou lumanaki	4
Ko te faiga o nā hūiga	5
Hūiga ki nā vāega o te fakavae	6
Hauora Māori	8
Tautuaga muamua ke puipuia te ola mālōlō ma nā tautuaga i te komiuniti	9
Tautuaga fakapitoa i te falemai	10
Ola Mālōlō Lelei o Tagata Lautele	11
Te polokalame o nā hūiga	12

Fakamoemoega ki te tātou lumanaki

Ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō lelei o tagata lautele, ko he vāega tāua lahi lelei ia a Niu Hila, e fakafoea te ola mālōlō, te ola lelei, ma te fakaolaolagā o te tamāokaiga. E i ei te tātou āvanoa ke fakamautinoa ai e fai ana fakatinoga pito hili te lelei, ma fakamaliegia nā tūlaga e i ei ai nā tino Niu Hila iēia nae hē maua e ki lātou ni fehoahoaniga muamua.

Ko te mātou fakamoemoega, ke fau he hihitemi e auhia ai te pae ora i te lumanaki e ola manuia ai nā tino Niu Hila uma.

Ko hē hihitemi tau te ola mālōlō e auhia e ia te pae ora, e tatau ke patino tana kikila ki te fakatinoga:

- **Ko te laututuha (equity)**, fai he gāluega ki te hē tutuha o nā auhā e maua ai nā fehoahoaniga ma nā fakamanuia i te vā o tagata Niu Hila, kae maihe lava nā Māori, tagata Pahefika, nā tino e i ei o lātou hē malohi o te tino, ma nā tino iēia e taku ni vulnerable groups, e aofia ai ni tino e i tūlaga fakaalofa pe i ei o lātou hē mālohi e i ei, nā talavou mtm.
- **Gālulue faka-paāga** ma nā Māori ki te faiga o nā tautuaga faka-te-ola mālōlō, ki te fuafuagia ma te fakatinoga, ma fakamalohi ia tagata uma ke fehoahoani ki te fuafuagia ma te peleniga o te hihitemi ke galue mo ki lātou.
- **Ke tūmau te aogā**, puipuiga ma te fakaitiitia o nā manakoga faka te ola mālōlō kae e hē nā ko te fehoahoani oioti ki nā tauale ma fakatino ke lelei nā tautuaga ma nā fehoahoaniga.
- **Fakapatino ma fakafetaui nā fehoahoaniga ki nā kāiga** e fakamākeke ai nā tino uma lele ke kikila lava e ki lātou o lātou lava ola mālōlō ma te ola lelei, ke tuku te mafai ki nā tino, nā tino e kikilagia ki lātou ma nā kāiga.
- **Lelei Kātoatoa**, fakamautinoa te tutuha te fakatinoga, hili te lelei o nā fakatinoga i nā itū valevale, e hapotigia e te pulepule lelei a fōmai, ni faiga fōu ma ni tekinoloti fōu ke laututuha ai te fakaleleiga o nā tautuaga.

I te fakatinoga, e matea ko nā tautuaga e kitea ai:

- ko te tātou hihitemi ola mālōlō e fakamākeke nā uiga fakaālia ma nā tiute o Te Tiririti o Waitangi, fakatahi ai ma te mafai faka tagatā nuku (rangatiratanga) ke fuafua ai nā fehoahoaniga e fetau ki tagata Māori, kae ke olaola lelei ai nā auhā e fakatino ai nā fehoahoniga i e ia e fakatatau lava ki tagata Māori.
- ko tagata uma lele e mafai ke maua ni fehoahoaniga valevale e lahi kae ke ola mālōlō ai i te komiuniti, ma ko nā tautuaga e fuafua fakafetaui ki nā manakoga o tagata ma fehoahoani lahi ai ki te mafai o te tino lava ia oi kikila tona ola mālōlō.
- ko nā fehoahoniga fakafuaheki ma nā fehoahoani fakapitoa e mafai ke maua ma lelei lele te tutuha, e i ei nā fehokotaga faka atunuku e fakamautinoa ai ko nā fehoahoaniga pito hili te lelei, e hē fuafua ki te mea e nofo ai koe.
- ko nā gāluega e fakaaogā ai te neti, e hili atu lele ia te faigōfie ke maua, ma nā tautuaga tafapili ki nā fale kua takalahi lele
- ko te kaufaigāluega tau te ola mālōlō e fakatauagia, e hapoti ma koloni fakalelei, e hapoti i ni uiga lelei e iloa, e lelei atu nā fuafuaga ki te lumanaki, venā te gālulue fakatahi nā fakalāpotopotoga.

Ko te lumanaki e mafai ke auhia atu ki ei - kae e manakomia ni hūiga lalahi lele ki te fakatinoga o te hihitemi tau te ola mālōlō.

Ko te faiga o nā hūiga

Ko nā tino e faigālua i loto o ō tātou falemai, nā fōmai kāiga, fale talavai, nā koga i nā falemai e kikila ai nā tauale kua i ei nā taimi fakapitoa kua fakatātia (outpatients units), nā tautuaga fakapitoa a tagata Māori ma nā Pahefika, na fale e nonofo ai nā tino mātutua ma loto i nā ofiha, ko ni tino gālulue mālohi ma loto tautua - kae e hē hapotigia lelei e nā fale e faigālua ai ma te hikomaga o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō. E lahi lele nā fakatakitakiga o nā mea fōu ma nā tautuaga aogā, kae ko te lahiga o nā taimi e hē iloa pe faigatā ke fakailoa ki iētahi vāega o te hihitemi.

Ko nā mafuaga lā iēnei kua kamata ai e te Mālō nā hūiga, fakatahi ma nā fakalapopotoga e fehoahoani ki te fakatinoga o nā tautuaga a te tātou hihitemi tau te ola mālōlō - e aofia ai te Matāeke tau te Ola Mālōlō ma nā komiti a nā falemai i nā kogāfenua (DHBs).

Kāfai ko te tātou hini ke fakaleleigia te hihitemi i te fakatinoga o nā tautuaga ke lelei kātoatoa, laututuha ma fakatutuha ia tagata uma, e tatau ki tātou ke kamata fakamākeke nā vāega ma nā fakalāpotopotoga e fakatinogia nā tautuaga ma nā fehoahoaniga.

Ko te tātou hihitemi kua āvalevale ma kua faigāta ai ke kikilagia. Kua faigāta lahi lele mo he tamā atunuku e i ei nā fakatapulā ki tagata, fakatupega ma nā lihohi. Ko tona uiga, ko nā mea iēnei kua faigata ai ke fakatino ni tautuaga pito hili te lelei mō tagata uma.

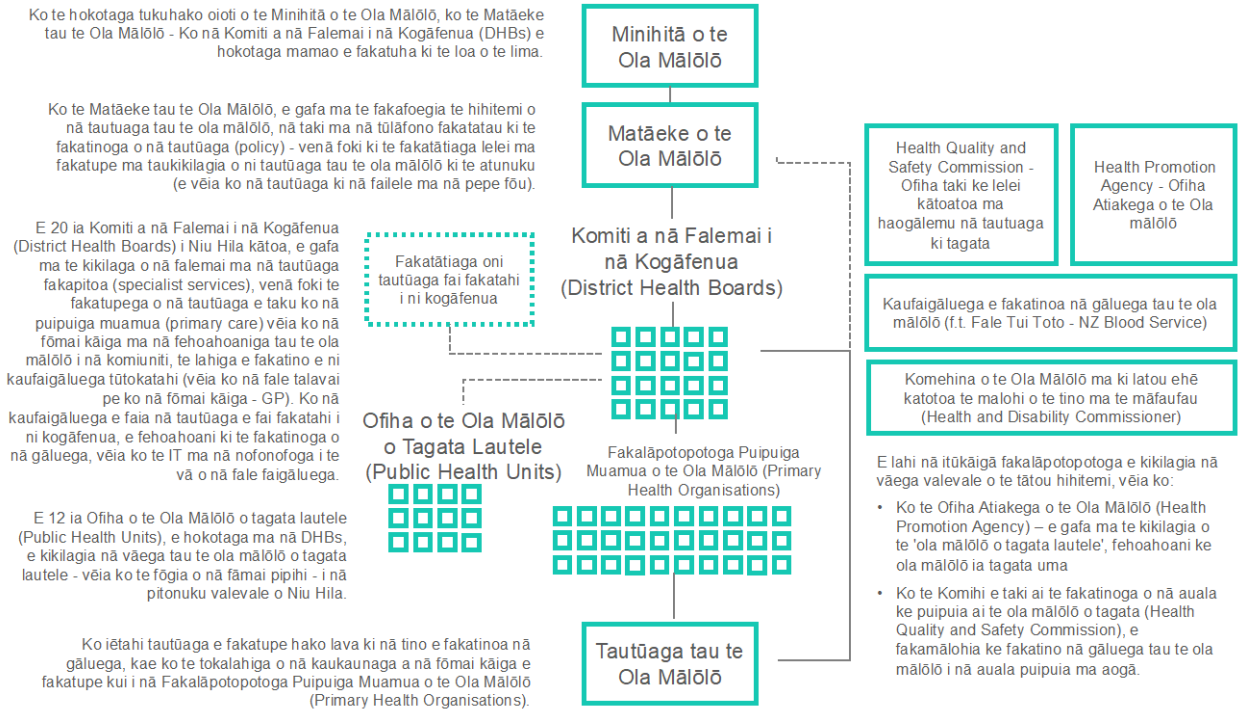
E hau na taimi, e fofou ai ki tātou ke lelei te fehoahoaniga ki nā fakalapopotoga e fakatino na gāluega ke fakaaogā ai te mālohi o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō, ke fakalelei ai nā tautuaga, ma kaumai nā tino ke auai mā gālulue fakatahi faka paāga i te fakatinoga o nā tautuaga mō ki lātou. Ko tona uiga, ko nā vāega vēia, ke gālulue fakatahi ke mafai ai te fakatinoga o nā tautuaga ke holoholo manuia ma faka faigōfie ke maua; toe fuafua ma peleni nā tautuaga ke fakafetaui ki nā manakoga kehekehe o ā tātou komiuniti; ma hapoti te tātou kaufaigālua tau te ola mālōlō ki nā mea e manakomia e ki lātou, kae ke fakatino ai a lātou gāluega i te mea e gata mai ai te lelei o te lātou gālue.

Ko tona uiga foki, fakamautinoa ko nā vāega e mafai ai nā tautuaga ke fakatino 'enablers' iēia e hikomia ai te hihitemi tau the ola mālōlō - e vēia ke lava te fuainumela o te kaufaigālua fōu, nā tūlaga ke fakaaogā ai te neti, te aogā o nā fakamatalaga e fakamaumau ma talafeagai ma malutia nā ofiha ma nā mea faigālua - e fetau ki te hihitemi tau te ola mālōlō i te lumanaki.

Ko nā hūiga iēnei e fakataunuku lava i he taimi, e fakaaauau foki lava nā talanoaga ma nā komiuniti ma te kaufaigālua tau te ola mālōlō āgai ki nā hūiga i loto i nā mahina i mua. Kae, ko heki fakataunukua nā hūiga iēnei ke fakalelei atili ai nā tautuaga, e manakomia nā vāega (infrastructure) o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō ke lelei te hapoti ki te tātou kaufaigālua tēia e fakafehagai pea ma nā tauale.

Hūiga ki nā vāega o te fakavae

Ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō e faifaigātā; e i loto ai ni fakalapopotoga e lahi, e taktahi ma te tiute ma nā hokotaga ki te hihitemi. Kae ko te vāega e pito lele ki luga, e galue vēnei te tātou hihitemi:

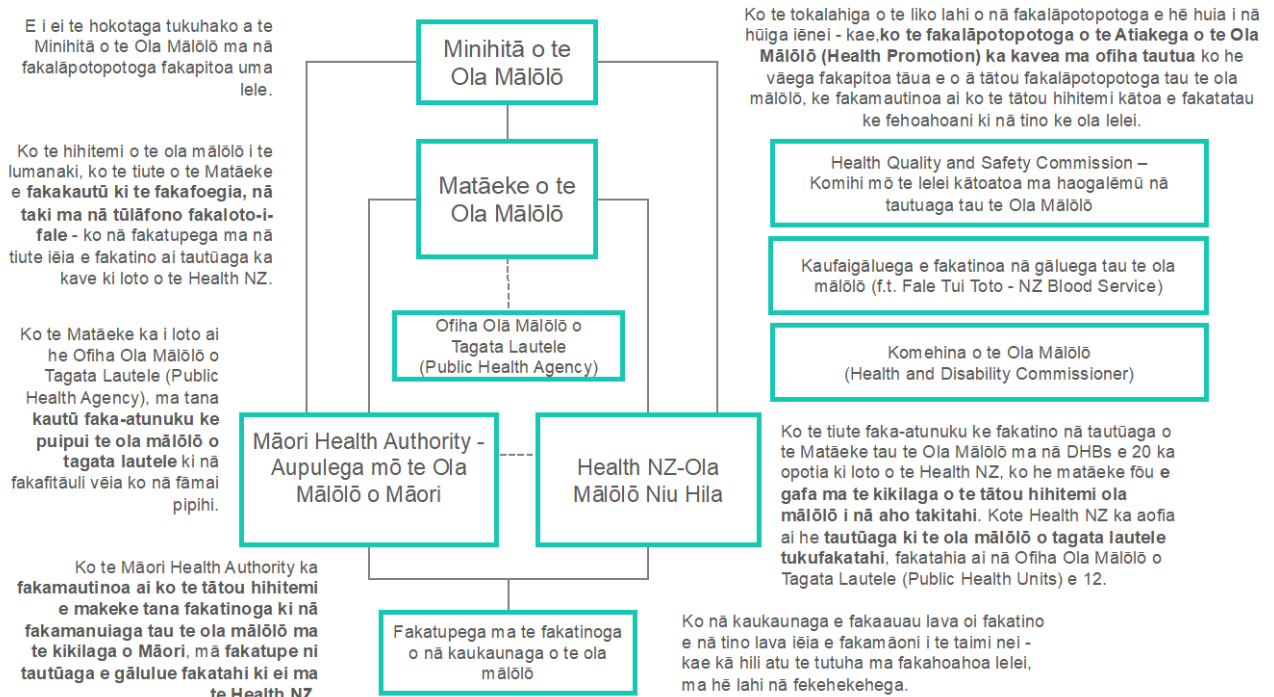

Ko te hihitemi tēnei e takua ona ko te:

- e hē tutuha o nā fakamanuiaga e maua e tagata Māori, na komiuniti a tagata Pahefika, nā tino e hē katoatoa te mālohi (disabled people) ma iētahi tino
- E hē lava te fuafuaga a te atunuku, kae ke mafai ai nā tonu iēia e fai fakafia ke fai fakafokotahi lava
- e hē lava te kikila fakapitoa ki nā fakatupega o nā tautuaga e tatau ke fakatino muamua, ma nā tautuaga i nā komiuniti ke fehoahoani ke maua pea e tagata te ola mālōlō ma taofia mai ai i nā falemai.
- ko te uiga o te 'postcode lottery' pe ko te 'piki fuafua ki te kogāfenua e nofo ai koe', ko tona uiga ko nā tautuaga e maua e koe e fuafua ki te kogāfenua e nofo ai koe, ma ko fea foki te DHB ma te fakalapopotoga PHO (nā fakalapopotoga e fakakautū nā kaukaunaga ke puipuia ma fehoahoani ke nahe manakomia koe ke fano ki te falemai) e i lalo ai koe.

Ko nā vāega fakatutu (structures) mā nā fakalapopotoga fōu iēia kua faufau i te tāimi tēnei e fai ai nā hūiga, e fuafuagia ke fōgia nā fakafitāuli iēnei - ma fau ai he hihitemi e fakatutuha ma laututuha ai te fakatinoga o nā tautuaga ma nā fakamanuiaga o tagata uma.

Nailō i te hihitemi faigatā ei ei nei, ko te hihitemi tau te ola mālōlō o te lumanaki ka vēnei te tūlaga e i ei ai:

Ko te hihitemi tēnei ka faigōfie ma fakaholoholo lelei, ke mafai ai nā tautuaga ke lelei ma holoholo tutuha. E fofogia ai nā lukitau e i ei te hihitemi i te taimi tēnei e kui atu i nā hūga fakapitoa iēnei:

- Fakatūga o he fakalāpotopotoga fōu, Health NZ, ke taukikilagia te tātou hihitemi tau te ola mālōlō i nā aho takitāhi. Nailō nā komiti a nā falemai (DHBs) e 20, e tuha e 30 is PHOs ma te mau kogakalake valevale, ko te i ei o te Health NZ e fokotāhi, ka mafai ai ke fakafaigōfie, fakatutuha ma lelei kātoatoa te fakatinoga o nā tautuaga.
- E fuafua e te Ola Mālōlō Niu Hila (Health NZ) ma fakatupe nā tautuaga tau te ola mālōlō mo tagata uma. E fakatū e ia ni ona lāla e fā i nā pitonuku ma ni ofiha valevale i nā kogāfenua (Population Health and Wellbeing Networks in DHBs localities) kae ke mafai ai nā tonu fai ke fakataunuku tafapili ki te mea e fakatino ai nā gāluega.
- Ko te taupūlega fōu mo te ola mālōlō o tagata Māori, e lua ona tiute ka i ei: kā fehoahoani ia ki te Matāeke i te fauanga o nā polihi a te hihitemi ma nā peleni taki, ke fakamautinoa ai nā gāluega mō tagata Māori, ma e gālulue faka pāaga ma te Health NZ ke fakatupe nā tautuaga ki nā pitonuku uma o Niu Hila, ma fakamautinoa ko nā manakoga ma nā fakamoemoega o nā komiuniti a Māori e i te lototonuga o nā fuafuaga ma nā fakatinoga.
- Ka mafai ai e te Matāeke tau te Ola Mālōlō, ke fakapatino tana kikila ki te palepalega o te hihitemi tau te ola mālōlō, ma tuku atu nā fautuaga ki nā Minihitā i nā peleni ma nā policy tau te ola mālōlō - ko tona uiga, ka lelei atili ai tana mafai ke tumau tana kikila pe ko tana matauga ki te hihitemi tau te ola mālōlō venā ma te ola mālōlō kātoa o tagata Niu Hila.
- Ka kikilagia e te Matāeke he Ofiha fōu tau te ola mālōlō lelei o tagata lautele (Public Health Agency) ke fakatino e ia te pulepule lelei ki nā taki, nā polihi tau te ola mālōlō, nā peleni taki ma nā fakamātalaga fakapitoa; kae ko nā Public Health Units ka tukufakatahi ki loto o nā tautuaga a te atunuku ki puipuiga o te ola mālōlō lelei o tagata lautele, i loto o te Ola Mālōlō Niu Hila (Health NZ). Ko te mea tēnei e fakamautinoa ai ko ā tātou Public Health Units e fakakaukupegagia ke tali i he leo e fokotaki ki nā mala fakafuaheki e vēia ko te COVID-19.
- Ke fakamautinoa te kikila fakapitoa ki te ola mālōlō o tagata ke mataloa, e i te lototonuga o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō, ko te Health Promotion Agency, ka opotia ki loto o te Health NZ.

Hauora Māori

I nā tauhaga kua teka, e heki lelei ai te tautuaga a te tātou hihitemi tau te ola mālōlō ki tagata Māori. Ko Māori nā puapuagā i te lahi o ō lātou tagata kua feoti i ni oti nā mafai ke puipuia, fakatuha ki te tokalahiga o nā tino Niu Hila, ko ki lātou foki e taigole nā tauhaga e ōno feola ai, kae e hē maua foki i taimi uma nā fehoahoaniga lelei e tutuha ma iētahi tino. Ko nā fakahētonu ki te hē tutuha o nā fakamanuiaga e hē toe fakaaauaua. Ke fakamautinoa ai ko nā fakahētonu iēnei e hē fakaaauaua, venā foki ke atafia ai nā tiute o te mālō ki tagata Māori i luga o Te Tiriti o Waitangi, e manakomia te tātou hihitemi tau te ola mālōlō ke fehoahoani ki te ola mālōlō o tagata Māori i ni auala e kehe mai ma muamua.

Ko nā hūiga iēnei e fakatatau ke fakamākeke ai te rangatiratanga (mafai tatau faka tagatā nuku muamua) Māori ki tō lātou lava hauora (ola mālōlō), ke fakamākeke ia tagata Māori ke fau te fakatinoga o nā fehoahoaniga e fakatatau mo ki lātou, ma ke kitea ma fakatino ai nā manakoga o Te Tiriti o Waitangi.

Ko nā fakatinoga e vēia ko te fakahavaliga o te polokalame tui puipuia ki te fulū (influenza) mō nā tino mātutua, i te tauhaga 2020, na kitea ai te lahi o te aogā o te takitakiga a Māori ke fakataunuku ai nā tautuaga ke laututuha te manuia. Ko nā fakamanuiaga iēnei e fehoahoani fau ai nā hūiga iēnei ma akoakogia ai.

Ke takitaki te leo o tagata Māori i te hihitemi tau ola mālōlō, ko te hihitemi i te lūmanaki ka i ei ai:

- te **Māori Health Authority, ka lahi te lātou pule** ke gālulue fakatahi ma te Matāeke tau te Ola Mālōlō ki nā taki ma nā pōlihi, ma gālulue faka-pāaga ma Health NZ ke fuafua ni tautuaga e talafeagai lelei ki nā manakoga o tagata Māori ma iētahi tino Niu Hila - e venā foki ke fakatupegia ma fuafua ni tautuaga e lahi mā Māori ma fakalahi nā tautuaga e fakatino a lātou gāluega e fakaaogā ai nā faifaiga faka Māori.
- **Iwi-Māori Partnership Boards e mautū** ke kavea ma leo fakamoemoegia ma hao mō nā iwi ma nā Māori i nā kogāfenua takitahi, kae ke mafai ai te faigā pāga i luga o te Te Tiriti ke fakatino nā gāluega e tutuha o lāua tūlaga i nā vāega uma lele o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō
- e mākeke nā fakamoemoega ki nā fakalapopotoga tau te ola mālōlō uma lele ke fakatino ni tautuaga pito hili te lelei ki nā tagata Māori ma iētahi tino e fakaaalofa ona e hēki maua ni tautuaga laututuha pe ni fakamanuiaga e tutuha ma iētahi tino.

Ko te uiga o te mea tēnei, ko te lumanaki o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō ka i ei ni fakatupega mautinoa ke tutuha nā āvanoa ki nā tautuaga ma nā fakamanuiaga mō Māori, ke fakalelei te tautua fakamāoni, ma lahi tona aogā ma lahi te tiute o te iwi ma te Māori ki te fuafuaga o nā tautuaga ma nā fehoahoaniga ki nā komiuniti Māori.

Fakatahi ai, ko nā fehoahoaniga fakapatino ki nā kaukaunaga a Māori lava, e mafai ai ki tātou ke fakalahi nā itūkaigā kaukaunaga Māori lava ma nā kaukaunaga e fakatāua ai nā talitonuga a Māori, e āvanoa i loto o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō, ma fakalelei ai na fakamanuiaga tau te ola mālōlō mō tagata Māori, venā foki nā tino kehe. E fakaaāvanoa ai ni faiga fōu ke fakamautinoa ai ko nā fehokotaga i te vā o nā kaukaunaga uma e fakatino ki nā tino kehekehe uma lele i loto o ā tātou komiuniti, e hē nā ko nā tino iēia e faigōfie ke maua nā tautuaga tau te ola mālōlō.

Tautuaga muamua ke puipuia te ola mālōlō ma nā tautuaga i te komiuniti

Ko te tokalahiga o nā tino Niu Hila e hokotaga ma te hihitemi tau te ola mālōlō i luga o nā tautuaga muamua e kikilagia te ola mālōlō ma nā tautuaga i te komiuniti. E aofia ai tō fōmai kāiga, nā fale talavai, nā kaukaunaga a Māori mā Pahefika, nā fale e kikila ai nā tino mātutua, nā tino talavai, fōmai failele, nā kaukaunaga tau te ola mālōlō tau te māfaufau i te komiuniti, nā tino e fehoahoani ke toe gāoioi lelei te tino, nā tino heki nifo, mā iētahi tino iēia e fehoahoani ke fofōgia ma fehoahoani atu ke maua e koe te mālohi i tō kāiga pe ko te komiuniti.

Ko te fakaitiitigia o te fakafitāuli ki te tātou hihitemi tau te ola mālōlō, e manakomia ai ke fakamakeke ke maua e nā tino te ola mālōlō i he taimi leva, kui ite fakatinogia o nā tautuaga tafapili ki nā kāiga.

I te taimi tēnei, e faigōfie lelei ke kavekehe nā fakatupega mā nā mea e fakamuamua mai nā tautuaga i nā komiuniti kae kave ki nā falemai ma nā tautuaga fakapitoa - e tuha lava e ki tātou iloa lele ko nā tūlaga lelei e fakatino ai nā tautuaga, venā foki kāfai e maua gōfie nā fehoahoaniga i nā komiuniti, e hili atu tona tāua ke ola mālōlō mataloa ai nā tino, ma puipuia ai mai nā tauale fakapokepoke lahi.

I te hihitemi tau te ola mālōlō i te lumanaki, ko te koga e nofo ai koe, ka i ei te hokotaga pe ni **hokotaga i te komiuniti** o ni kaukaunaga tau te ola mālōlō. Ko te mea tēnei e aofia ai lava nā tino vēia ko tō fōmai kāiga, nā tino kikila failele, nā teine fōmai i te komiuniti ma nā fōmai mata; kae ko nā tautuaga e fakatino e ki lātou, ka holoholo lelei ma faigōfie ke maua e koe. Ko te mea tēnei e ōno foliga vēnei:

- fakamākeke nā hokotaga i te vā o nā kaukaunaga, kae ke mafai ai nā fakamaumauga ma nā fuafuaga fakatatau ki te tauale e mulimuli lava ki te tauale ma te kaufaigāluega e fai hao ke fakatino ma fehoahoani ki te tauale.
- hili te lelei, ma fakaaogā lelei nā meafaigāluega i te neti, kae ke mafai ai nā tautuaga ke fakatino tafapili ki te kāiga, ma lahi te fakatinoaga e te tino lava ia nā mea mō ia.
- ke fakafetaui lelei nā tautuaga i nā kogāfenua e nonofo ai ke talafeagai ki nā manakoga o nā komiuniti, vēia, ke fakamautinoa ko nā tautuaga kaupapa Māori e lahi te āvanoa, pe ko nā fakatupega iēia e faigōfie ke kikila te fōmai kāiga pe fakataugōfie ai nā tautuaga i nā taimi i tua mai o nā taimi gālu mahani, e maua pea lava mo nā kaukaunaga.

Ko nā kaukaunaga iēnei e fuafua e te Health NZ ma te Māori Health Authority, ke fakamautinoa e talafeagai ki te kehekehe o tagatā nuku o Niu Hila i ō tātou komiuniti.

Ka i ei foki ni hūiga ki nā vāega fakavae o nā kaukaunaga i te komiuniti (primary and community) - maihe lava ko nā fōmai kāiga ka hē fakatupegia e nā Primary Health Organisation (PHO). Ka i ei ai nā tūlafa fōu, ni filifiliga e mafai ke tāhuihui ki nā auala e fofou ki ei te komiuniti ki te fakaholohologa ma te kikilaga o nā tautuaga e fetau ki ō lātou manakoga.

Tautuaga fakapitoa i te falemai

Ko nā tautuaga fakapitoa i te falemai e mahani lava oi maua i nā falemai fakapitoa - vëia ko nā falemai pe ko nā kaukaunaga e fai i nā taimi fakapitoa kua fakatātia (outpatient clinic) - e fakatinogia nā fehoahoaniga ki nā tauale mātuiā, nā tauale iëia e lahi nā fakapokepokega pe ko nā tauale iëia e hē takalahi. E aofia ai te lahiga o nā mea e hē fetau ke kikilagia i nā kaukaunaga i nā komiuniti vëia ko nā fōmai kāiga, e i loto ai foki nā falemai ma nā kaukaunaga e hokotaga ki ei, ma nā kaukaunaga fakapitoa e fai i nā taimi fakapitoa kua fakatātia (outpatient specialist services).

Ko nā falemai ma nā kaukaunaga fakapitoa, i te taimi e manakomia lahi ai, e maua ai nā hūiga lahi lele ki te ola mālōlō o tagata Niu Hila - kae e manakomia ke fakaholoholo lelei ma tutuha foki nailō te tūlaga e i ei ai ki tātou nei.

E ki tātou iloa ko nā falemai ma nā kaukaunaga fakapitoa i te lahiga o nā kogāfenua o Niu Hila, e lahi lele nā fakafitāuli e i ei i te taimi nei. Ko te mafūāga lahi o te fakafitāuli tēnei, e māfua ona ko ā tātou falemai ma nā kaukaunaga fakapitoa e hē kikilā fakalelei ke lelei ma manino ke hokotaga fakatahi, kae ko nā kaukaunaga e fakatino tautokatahi lava e hēai he hokotaga vavālalata ki iētahi kaukaunaga. Ko te mea tēnei e fakafaigatā ai nailō te tūlaga e tatau ke i ei ai:

- fakamautinoa e holoholo tutuha lelei te fakatinoga o nā tautuaga i Niu Hila kātoa, kae ke nahe vëake ko nā tautuaga e maua e koe e hē fuafua ona ko te mea e nofo ai koe.
- ke maua nā tautuaga i hē kogāfenua e faigōfie ma talafeagai
- fuafua fakalelei nā tupe fakafano i te vaitaimi, e mahani lava fano ki lalo te aofaki o ā tātou tupe e i ei ke fakatupe ai nā tautuaga i te komiuniti.

Ko te mea tēnei e fakalelei i te lumanaki o te tātou hihitemi o te ola mālōlō, e kui i nā fuafuaga fakalelei o ā tātou falemai ma nā kaukaunaga fakapitoa faka atunuku ma kikila fakalelei i nā **fehokotakiga a nā kogāfenua (regional networks)** Nailō te fai o nā tonu āgai ki nā tautuaga e hē amanakia ai nā kogāfenua i te hikomaga, ko nā falemai ma nā kaukaunaga fakapitoa, e tatau ke fakatupe i nā koga e hili atu ai te aogā ma nā hūiga ki nā tautuaga ki tagata Niu Hila uma. Ko te mea tēnei e tūlaga vënei tona ata:

- holoholo tutuha te fakatinoga o nā kaukaunaga i luga o Niu Hila kātoa - ko tona uiga ko nā kogā fenua i tua ma nā tamā komiuniti i nā kakai lahi, ka maua gōfie nā tautuaga iëia e manakomia lava tafapili ki nā mea e nonofo ai (vëia ko ni ofiha e fakatinogiā nā fehoahoaniga ki nā fakalavelave fakafuaheki e tutū lelei nā mea faigāluega, ma nā tautuaga e manakomia vave ki nā failele ma ā lātou pepe), venā foki ke mautinoa lelei nā kogāfenua e manakomia ai ni tautuaga fakapitoa pe faigatā.
- fakataigole nā gāluega e fakaaogā mahani i nā ofiha ma te fakafaigatā e māfua onā ko te tūlaga fakahētonu o nā kaukaunaga i nā kogāfenua uma o te atunuku, e fakataigole ai nā gāluega a te kaufaiigāluega, kae ke faigōfie ma lelei nā kaukaunaga ki nā tauale.
- fakataigole nā tauvāga i te vā o nā kogāfenua, ki he kaufaiigāluega ma ni mea faigāluega, tēia e mulimuli ai te tupe ma te kaufaiigāluega ki nā manakoga.

Ola Mālōlō Lelei o tagata Lautele (Public Health)

Ko te ola mālōlō lelei o tagata lautele, ko te mea ia e kamata ai oi maua ai te tātou āvanoa ke puipuia ai nā tauale, i nā fakatinoga vēia ko te:

- ola mālōlō o tagata lautele - fakatatatu lava ki nā mea e mahani lava tauāle ai ki tātou
- puipuiga o nā fāmai pipihi, vēia kui i nā polokalame tui puipuia
- tapenapena ki nā fāmai pipihi i loto o he kogāfenua pe ko luga lava o he atunuku ma nā fāmai e pēhi i ni atunuku e lahi.

Kua fakahino mai e te COVID-19 e mafai e ki tātou oi taki te lalolagi ki te fefaiakiga o nā tūlaga fakapokepoke ki te ola o tagata - kae e mafai kāfai e kavekehe e ki tātou nā mea e fai ma lave, ma gālulue fakatahi faka-kau e fokotahi e a he atunuku.

I nā mahina e 12 kua teka na kitea ai ko te tātou hihitemi tau te ola lelei o tagata (public health system) e nofo hāoni, e mau aitia ma hokotaga tafapili lele ki o tātou komiuniti. Nā polokalame nā fakatino faka-paāga ma Māori ma nā komiuniti valevale, nā mafai ai ki tātou ke haogalēmū lahi fakatuha ki te lahiga o nā atunuku i te lalolagi.

Kae ko nā mea kua iloa e ki tātou ki te COVID-19, na matea ai foki nā itū e vaivai ai - kae maihe lava ko ā tātou Ofiha tau te Ola Lelei o tagata lautele (Public Health Units) e manakomia ke lelei atili te takitakiga ma te fakaholohologa faka-atunuku kāfai e fakafeagai ki ni fakapokepokega ki te atunuku, kae ke mautinoa ai ko nā fakatinoga pito hili te lelei ma ni mea e tatau ke fakalelei atili, e mafai ke fakatino faka-atunuku.

Ko te tātou hihitemi tau te ola mālōlō i te lumanaki, ka makeke tana fuafuaga ki nā faiga faka te ola mālōlō lelei o tagata lautele (public health), ma kikila fakapitoa ke fofōgia o nā vāega valevale e fai hao ki te ola lelei ma te ola mālōlō o tagata, e kamata atu i nā fale e nonofo ai, ki nā gāluega ke pā ki nā kaukanaga vēia ko nā vāega tau tupe ma nā nofonofoga a kāiga (social care) E lua ia hūiga kā toe fau ai ke fakamautinoa ko te ola mālōlō lelei o tagata lautele:

- Kā fakatū he **Public Health Agency fōu i loto o te Matāeke tau te Ola Mālōlō** ko tona tiute ko nā tūlāfono fakaloto-fale (policy) fakatatau ki te ola mālōlō lelei o tagata lautele, nā taki pe ni peleni ma nā iloa fakapitoa. Ka fehoahoani mai ai ki a teki tātou ke malamalama lelei ma tāpena ai ki nā fakapokepokega ki te ola mālōlō lelei o tagata lautele, ma tuku nā iloa fakapitoa ki te lototonuga o te fatufatuga o nā tūlāfono pe ni taki.
- Ko te Health NZ ka aofia ai he **tautuaga ki te ola mālōlō o tagata lautele faka-te-atunuku**, tuku fakatahia ai a tātou Ofiha Ola Mālōlō tagata Lautele (Public Health Units) ki lalo o he tūlaga e fokotahi. Ko tona uiga, ka faigōfie ai e ki tātou ke fakaholoholo lelei nā kaukanaga tau te ola mālōlō o tagata lautele, fakafeagai ma nā fakafitāuli vēia ko te COVID-19, te fāmai mihela na pēhi, ma te ulaula hikaleti.

Ko he vāega o nā hūiga iēnei, e taua lahi lele foki ko te ola lelei o tagata lautele (population) - e aofia ai pe āfaina vēhea te tātou ola mālōlō lelei ma te tātou ola mānuia inā tūlaga vēia ko nā uiga pe ni faifaiga lava a te tagata tautokatahi, nā fale e nonofo ai ma nā tūlaga tau nofonofoga a kāiga - ko nā mea iēnei ei te lotolotoga o ā tātou kaukaunaga fakapitoa tau te ola mālōlō. Ke fakamautinoa e taunuku te mea tēnei, ko te Health Promotion Agency, ka olo ki loto o te Health NZ kae ke mautinoa ai e taofia mai e ki tātou te mafai ma nā iloa fakapitoa fakatatau ki te ola mālōlō o nā tagata kehekehe. Ko te agavaka tēnei ka āvanoa ki te Health NZ ma te Māori Health Authority, kae ke fakamautinoa ko nā tino Niu Hila uma e hapotigia ke tūmau pea te ola manuia ma ola lelei.

Te polokalame o nā hūiga

Ko nā fakahālalauga iēnei e fakailoa oiote ai te kīmataga o nā fakaleleiga o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō. Ko nā hūiga ki nā vāega e vēia ni fakavae o te hihitemi tēnā, e hē kitea vave nā mea lelei pe vēhea, ko fea ma āfea e maua ai nā kaukaunaga; pe ko fea foki ma vēhea tau galue, kāfai ko koe ko he tino e o te kaufaigāluega tau te ola mālōlō.

i te taimi hē mamao lahi, ko nā auala e hapoti ai te kaufaigāluega e fakafehāgai mata ki tagata ke fakatino ai nā tautuaga, e tatau ke fakalelei, kae ke mafai ai e ki tātou ke fakatino ni tautuaga lelei lahi ki tagatā nuku o Niu Hila, venā he hikomaga e lelei tūmau ki te lūmanaki ma fakamākeke ki te tātou kaufaigāluega tau te ola mālōlō. I te hihitemi tau te ola mālōlō i te lumanaki, e i ei lava tō fōmai kāiga ma he falemai i te kogāfenua e nofo ai koe; kae ko nā tautuaga e maua e koe, ka fetui ki ō manakoga, nā auala e fakatino ai nā tautuaga ma nā fakamoemoega o tō komiuniti, ma nā vāega e faigōfie ma talafeagai mo koe venā foki ki te kaufaigāluega tau te ola mālōlō.

E tolu ia vāega fakapitoa o te polokalame ki nā hūiga koi hau:

- ni iētahi gāluega ki nā tūlāfono faka-loto-i-fale ma ni hūiga
- fakamatalga maeaea, e o ni fuafuaga faifakatatahi
- fakatinoga ma nā hūiga

Ko nā hūiga muamua iēnei, ko te kamataga o he polokalame mataloa ke fakalelei ai nā tautuaga, ke lelei kātoatoa, te fakaholo tutuha ma fakatutuha - ma ke fakamautinoa ko te tātou kaufaigāluega e lagona e ki lātou ko ki lātou e fakatāuagia ma hapoti.

Ka i ei lava nā hūiga ki nā tūlāfono faka-loto-i-fale ma e i ei nā fakahālalauga koi hau i nā vāega vēia ko nā fakatupega, te kaufaigāluega ma nā tautuaga tau te ola mālōlō e fakaaogā ai te neti (digital health). Ko nā hūiga iēnei e kitea ai ni hūiga pito hili te aogā ki nā tautuaga.

I te taimi fokotahi, ko nā fakalāpotopotoga kā gālulue fakatahi ma koe - pē ko koe e faigāluega i loto o te hihitemi tau te ola mālōlō pe ko koe e nofo i loto o te komiuniti - ki nā fakamatalaga pe gālue vēhea te tātou hihitemi tau te ola mālōlō o te lumanaki. Ka i ei te āvanoa i nā kogāfenua uma lele ke talanoa ai ki nā vāega i luga ke fehoahoani pe vēhea ona tautua lelei te tātou hihitemi i te lumanaki, ke fakaholo tutuha ma tutuha lelei te fakatinoga o nā tautuaga.

Ko te vāega mulimuli, e i ei nā hūiga lalahi e manakomia ke kamata fakatutupu loa nei, e aofia ai te fakatūga o te Health NZ ma te Māori Health Authority, ma fehoahoani ki nā DHBs ma te Mataeke tau te Ola Mālōlō (Ministry of Health), ke tapenapena ki te tukuatuāgia o nā tiute ma te kaufaigāluega ki loto o te Health NZ.

Ko te mātou fakatuatuaga ki ā te koutou, ko ki mātou e fakafehokotaki atu lava, talanoa manino, i te taimi tenei e fakagāholo ai ki mua te fakaleleiga o te tātou hihitemi tau te ola mālōlō. Kāfai e i ei ni au fehili, e mafai e koe oi fakafehokotaki ki te ofiha Transition Unit e kikilagia nā hūiga:

kupega: www.dpmc.govt.nz/our-business-units/transition-unit

Email: enquiries.tu@dpmc.govt.nz